

DATE DOWNLOADED: Mon Feb 7 09:40:49 2022

SOURCE: Content Downloaded from [HeinOnline](#)

Citations:

Bluebook 21st ed.

W. van der Burg, *Recht Doen aan Pluralisme*, 30 R & R 58 (2001).

ALWD 7th ed.

W. van der Burg, *Recht Doen aan Pluralisme*, 30 R & R 58 (2001).

APA 7th ed.

van der Burg, W. W. (2001). *Recht Doen aan Pluralisme*. *Rechtsfilosofie en Rechtstheorie*, 30(1), 58-66.

Chicago 17th ed.

W. van der Burg, "Recht Doen aan Pluralisme," *Rechtsfilosofie en Rechtstheorie* 30, no. 1 (2001): 58-66

McGill Guide 9th ed.

W. van der Burg, "Recht Doen aan Pluralisme" (2001) 30:1 R & R 58.

AGLC 4th ed.

W. van der Burg, 'Recht Doen aan Pluralisme' (2001) 30 *Rechtsfilosofie en Rechtstheorie* 58.

MLA 8th ed.

van der Burg, W. "Recht Doen aan Pluralisme." *Rechtsfilosofie en Rechtstheorie*, vol. 30, no. 1, 2001, p. 58-66. HeinOnline.

OSCOLA 4th ed.

W. van der Burg, 'Recht Doen aan Pluralisme' (2001) 30 R & R 58

-- Your use of this HeinOnline PDF indicates your acceptance of HeinOnline's Terms and Conditions of the license agreement available at

<https://heinonline.org/HOL/License>

-- The search text of this PDF is generated from uncorrected OCR text.

-- To obtain permission to use this article beyond the scope of your license, please use:

[Copyright Information](#)

Recht doen aan pluralisme

W. van der Burg¹

Een ambitieus project

Dit is een zeer ambitieus preadvies – en niet alleen vanwege de omvang. Het is ambitieus in meerdere opzichten. Allereerst omdat Hol en Loth een herwaardering van *de* juridische professie beogen. Meestal beperken verhandelingen over juridische professies zich tot één ervan, doorgaans de advocatuur, of ze erkennen op zijn minst dat er een veelvoud van juridische professies is, elk met haar eigen kenmerken en eigen professionele ethiek. Maar de preadviseurs mikken op de juridische professie in het algemeen en beogen daarvoor een algemene analyse te geven (hoewel ze soms ook wat bescheidener toegeven zich op de rechter te concentreren).

Het preadvies is ten tweede ambitieus omdat het een zeer brede disciplinaire invalshoek kiest. De sociologie van de juridische professie, de rechtsvindingstheorie en de juridische beroepsethiek moeten geïntegreerd worden, en daarbij moeten zowel de culturele, de morele als ook de kennistheoretische en methodologische dimensies worden besproken.

En ten slotte is het preadvies ook ambitieus in het doel: het schetsen van een eigen rolopvatting van de jurist in het licht van de ontwikkelingen in het recht, en van een daarop gebaseerde professionele ethiek. De preadviseurs stellen dat deze nieuwe opvatting bovendien beter is dan de tot nu toe gangbare opvattingen, zoals die van Kronman en Posner.

Deze ambitie is zonder meer toe te juichen. Voor we ons te gemakkelijk neerleggen bij de veelheid van juridische professies, is het goed te zoeken naar dat wat gemeenschappelijk is – dat wil zeggen de institutie van het recht – en welke gemeenschappelijke kenmerken hieruit volgen voor de rolopvatting van de jurist. En het staat buiten kijf dat voor een meer dan oppervlakkige analyse daarvan we een veelheid aan disciplinaire invalshoeken en een veelheid aan aspecten geïntegreerd moeten behandelen. En 'last but not least', de wetenschap kan niet zonder gedurfde projecten, met vernieuwende pretenties.

1 Dit is een bewerkte en op sommige punten aanmerkelijk aangevulde versie van het co-referaat gehouden bij de VWR-jaarvergadering op 18 december 2000, naar aanleiding van het preadvies van A.M. Hol en M.A. Loth, 'Tudex mediator; naar een herwaardering van de juridische professie' (zie elders in dit nummer).

Ik denk dat die ambities ook tot veel interessante bespiegelingen hebben geleid. Er staat veel in dit preadvies waar ik het van harte mee eens ben. Maar de taak van een coreferent is niet primair om te prijzen, maar om stof voor een kritische discussie aan te dragen. En om maar meteen een stevige voorzet te geven: het lijkt mij dat de preadviseurs hun ambities niet waarmaken. Mijn kritiek op het preadvies valt onder twee noemers. Allereerst blijft het preadvies in zijn analyse te schetsmatig en daardoor is zijn argumentatie niet overtuigend. Hoewel de richting mijns inziens veelbelovend is, is de uitwerking ontoereikend. De verschillende modellen van het recht worden te summier besproken om werkelijk tot een sociologische fundering voor de eigen opvatting te leiden. Bovendien komen de voordelen van die opvatting ten opzichte van concurrerende opvattingen nog te weinig uit de verf en worden geen doorslaggevende argumenten tegen die alternatieve visies aangevoerd.

Daarmee hangt mijn tweede bezwaar samen: het zoeken naar één algemeen model voor de juridische professie. Deze monistische benadering lijkt hier en daar bijna essentialistisch en doet veel te weinig recht aan de grote variëteit aan juridische professies en aan legitieme rolopvattingen daarvan.

Drie argumentatielijnen

Ik zal beide punten nu verder toelichten. Ik begin met het eerste bezwaar. Welke argumentatie leveren de preadviseurs voor hun eigen model van de juridische professie? Ik zie drie argumentatielijnen in het preadvies: een sociologische, een negatieve en een constructieve.

De sociologische argumentatielijijn

Het sociologische (of eigenlijk eerder cultuurfilosofische) argument is dat hun model het beste past bij de achterliggende ontwikkelingen in de rechtscultuur, waarbij het klassieke recht steeds meer verdrongen wordt door een modern recht. Wanneer dit argument juist zou zijn, zou het inderdaad een zeer sterk argument voor een opvatting van de juridische professie opleveren. Maar de onderbouwing in het preadvies schiet helaas tekort. Allereerst omdat de twee typen recht te onuitgewerkt blijven, te schetsmatig. Aan welke auteurs en verschijnselen denken de preadviseurs precies? En gaat het om wat denkers over het recht zeggen of om de praktijk van het recht? Dat sociaal-contractstheorieën in de filosofie gangbaar waren, zegt immers niet dat ze ook in de rechtspraktijk de basis vormden. En volgens de preadviseurs is pluralisme een centraal probleem van het moderne recht, terwijl ik nu juist zou denken dat het pluralisme van de Reformatie een belangrijke impuls vormde voor de contractsdenkers. Of om nog een voorbeeld te noemen: in de gegeven karakterisering van het klassieke recht

(waarbij de auteurs Atiyahs opvattingen aanhalen) lijken zowel Dworkins beginseloriëntatie als Barendrechts pleidooi voor scherpe regels te passen. Nu is een dergelijke schetsmatigheid in een artikel natuurlijk altijd tot op zekere hoogte onvermijdelijk. Maar in dit geval raakt ze de kern van de argumentatie. Want als de claim van de preadviseurs is dat het moderne recht zich ontwikkeld heeft tot een model waarin bemiddeling de typerende functie van het recht is, dan moet daarvoor een scherpere argumentatie geleverd worden. Dan moet aangetoond worden dat het niet slechts *in belangrijke mate* ontbreekt aan gemeenschappelijke waarden en normen en duidelijke maatstaven (een stelling die mijns inziens zelfs in deze bescheiden vorm niet goed houdbaar is), maar dat het daaraan geheel ontbreekt zodat de enige uitweg die ons rest de procedurele rechtvaardigheid is. Een dergelijk radicaal (post?)modernisme zullen mijns inziens de auteurs niet willen verdedigen, maar alleen een dergelijke argumentatie zou hun positie kunnen dragen.

Kortom, de beide rechtstypen zijn te schetsmatig en meerduidelijk en te weinig empirisch hard om bruikbaar te zijn. Maar erger nog, ze vormen juist een argument tegen de positie van Hol en Loth. Stel dat we, 'for the sake of argument', met hen zouden aannemen dat het moderne recht wordt getypeerd door zijn bemiddelende functie en zijn gerichtheid op het ideaal van procedurele rechtvaardigheid. Dan nog volgt uit hun sociologische analyse niet dat dit ook de enige idee is die we moeten gebruiken bij de descriptieve en normatieve analyse van de juridische professie. Immers, volgens hen komen elementen van *beide* ideaaltypen nog steeds voor in de hedendaagse juridische werkelijkheid. Dat betekent dat een visie op de juridische professie niet alleen voor het moderne rechtstype moet gelden, maar ook voor het klassieke rechtstype. En dus volgt hieruit juist een pluralistische visie op het recht en op de juridische professie, waarin zowel ruimte moet zijn voor ideeën als die van Kronman die goed aansluiten op het klassieke recht, als voor ideeën als die van Posner, die beter passen bij het moderne recht. De sociologische analyse van Hol en Loth laat dan ook mooi zien waarom hun rolopvatting te beperkt is, omdat deze op zijn best alleen een antwoord biedt op de problemen van het moderne rechtstype. En ook volgens henzelf is dat slechts een deel van het verhaal.

De negatieve argumentatielij

De negatieve argumentatie is dat de twee meest gangbare concepties van de juridische professie, de *lawyer-statesman* van Kronman en de *social engineer* van Posner, allebei beperkingen hebben en dat een betere positie een gulden middenkoers moet zijn. Ook deze argumentatie overtuigt niet. Het kan immers zijn dat Kronman en Posner wel houdbare perspectieven bieden

voor in ieder geval specifieke professies, bijvoorbeeld de rechter respectievelijk de bedrijfsjurist.² Ik meen dat bijvoorbeeld Kronmans inderdaad veeleisende aspiratieve moraal nog steeds een zinvol kritisch en wenkend perspectief biedt voor het rechterschap (de preadviseurs sluiten dit overigens ook zelf zeker niet uit, zie p. 18). Kronmans perspectief op het rechterschap verdient zeker aanvulling met eigentijdse elementen, maar is daarom nog niet achterhaald. En hoewel ik aanmerkelijk minder sympathie heb voor Posner, lijkt mij dat zijn analyse misschien een redelijk bruikbaar vertrekpunt kan vormen voor de bedrijfsjurist, ook al moet dat vervolgens nog worden aangevuld met een moreel meer inhoudelijke visie.

Kortom, mijns inziens hebben de preadviseurs wel terechte kritiek op Kronman en Posner, maar leidt die niet tot een volledige verwerping van hun perspectieven als deelperspectieven en dus ook niet tot de stelling dat er een geheel ander beeld van de jurist moet komen.³ In meer filosofische termen kan dit ook anders worden geformuleerd. In het door hen geconstateerde spanningsveld tussen traditionalisme en pragmatisme is een echte synthese natuurlijk de ideale oplossing. Maar een andere oplossing, waar we, bij gebrek aan een houdbare synthese, ook voor kunnen of zelfs moeten kiezen, is een pluralistische benadering die uit beide visies (en uit andere visies) elementen opneemt. Tenzij de preadviseurs overtuigend kunnen aantonen dat hun visie een echte synthese is die de gangbare opvattingen geheel kan vervangen en het spanningsveld opheft, zullen we het daar ook mee moeten doen.

De constructieve argumentatielij

Dit brengt me op het constructieve argument. Ik moet zeggen dat ik veel van wat gezegd wordt over de juridische professie, intuïtief zeer aantrekkelijk vind. Een 'herinterpretatie van de klassieke idealen van de juridische professie in het licht van gewijzigde omstandigheden' (zie p. 18) lijkt mij – het zal misschien niet verbazen – inderdaad een vruchtbare invalshoek. De gedachte dat communicatie, conflictregulering, procedurele rechtvaardigheid enzo-

- 2 Waarbij overigens graag zij toegegeven dat beide auteurs veel ruimere pretenties hebben; ook zij richten zich op de juridische professie in meer algemene zin. Maar bepalend is niet hun pretentie, maar de feitelijke houdbaarheid en bruikbaarheid van hun opvattingen. Als die opvattingen wel een mogelijk vertrekpunt vormen voor de analyse van één van de professies, maar niet voor alle, kan binnen de door mij bepleite pluralistische visie het zinvol zijn om die deelanalyse dan wel voor dat beperktere domein te gebruiken. Op vergelijkbare wijze zal ik hieronder betogen dat de visie van de preadviseurs een bruikbaar vertrekpunt is voor een deelanalyse van de rechterlijke professie.
- 3 Nu zijn de preadviseurs niet geheel duidelijk in dit opzicht: soms lijken ze een geheel alternatieve visie te willen presenteren, soms suggereren ze dat de opvattingen van Kronman en Posner wel bruikbare bouwstenen opleveren voor hun eigen visie. Maar uit de lijn van hun betoog lijkt mij toch te volgen dat ze kiezen voor een alternatieve conceptie die in de plaats van en niet naast de beide andere moet komen.

voort verbonden worden met het recht, spreekt me ook zonder meer aan. Maar ik mis de argumenten waarom nu juist alleen deze visie en niet ook andere legitiem zouden zijn. Ik kom daar hieronder nog op terug.

Daarbij mis ik juist hier de band met de empirische werkelijkheid. Het model van Hol en Loth wijkt sterk af van de gangbare opvattingen onder advocaten – zoals zij ook zelf in hun inleiding al aangeven. Willen we hun ideaal nastreven, dan is dus een vrij radicale wijziging van de juridische praktijk vereist. Ik acht dit niet realistisch. Idealen zijn mooi, maar ze mogen niet losstaan van de praktijk, ze moeten daarin voeding vinden. Vanwege de te grote kloof tussen ideaal en werkelijkheid lijkt het me hier dan ook beter na te gaan of andere idealen niet beter zouden voldoen. Als de preadviseurs dit niet met me eens zijn, zouden ze op zijn minst moeten aangeven, waarom hun voorstel wel voldoende realiteitswaarde heeft en hoe hun model de door hen betreunde instrumentalisering van de beroepsuitoefening kan gaan ondervangen. Zelf bekritisieren ze Kronman immers mede omdat de werkelijkheid van de juridische beroepspraktijk steeds verder van zijn ideaal is komen te staan. Maar als dit een valide kritiek is, dan rust op hen ook de plicht om aan te geven waarom dit probleem zich bij de mijns inziens even grote afstand tussen hun ideaal en de praktijk niet voordoet.

Monisme

Mijn tweede bezwaar is de monistische, bijna essentialistische betoogtrant. Het preadvies staat vol apodictische frasen als:

- ‘Het *eigenlijke* bestaansrecht van het recht’ (zie p. 17);
- ‘Iedere jurist die in een bepaalde rechtsorde werkt, weet zich *in de eerste plaats* de vertolker van de eigen waarden van die rechtsorde’ (zie p. 19);
- ‘Het moderne recht wordt getypeerd door zijn bemiddelende functie’ (zie p. 27);
- ‘De *onderliggende* waarde van de procedurele rechtvaardigheid’ (zie p. 30);
- ‘*Uiteindelijk* draait het [om de waarde] van een eerlijk proces’ (zie p. 32);
- ‘De juridische professie vormt een bijzondere morele groep, omdat zij het tot haar verantwoordelijkheid rekent om te bemiddelen tussen andere morele groepen en opvattingen’ (zie p. 45-46) (alle cursiveringen van mij, WvdB).

Ik word van dergelijke uitspraken altijd wat argwanend. Hoezo alleen deze functie van bemiddeling, alleen deze waarde van procedurele rechtvaardigheid? Het recht heeft toch tal van functies – het is instrument en waarborg, het drukt gemeenschappelijke waarden uit en bevordert communicatie. Het recht kent toch meerdere waarden die vaak met elkaar conflicteren? Zelfs Radbruch zag zijn ene rechtsidee als antinomisch. En elk van die waarden en functies kan toch op tal van manieren worden ingevuld – zowel een inquisitoir stelsel als een adversary systeem is een verdedigbare invulling van procedurele rechtvaardigheid.

Kortom, er is een legitiem pluralisme van waarden en functies van het recht, en er is in het verlengde daarvan een legitiem pluralisme van roloppvattingen en professionele ethieken van de juridische professie. Voor dit pluralisme hebben de preadviseurs onvoldoende oog.⁴ Opmerkelijk is dat de preadviseurs hun opvatting ontwikkelen als reactie op het pluralisme in de samenleving, maar dat doen door pluralisme in visies op het recht en op juridische professies te ontkennen. Dit lijkt me een moeilijk houdbare positie.

Maar stel dat we, 'for the sake of argument', de monistische opvatting van het recht van de preadviseurs zouden overnemen. Volgt daaruit dan hun visie op de juridische professie en op de juridische rollen? Het antwoord is nee.

Allereerst is onduidelijk waarom iedere jurist zich zou moeten laten leiden – althans in de eerste plaats – door de waarden van het recht en het tot zijn verantwoordelijkheid zou moeten rekenen om te bemiddelen. Dit is wel een heel ivoren-torenachtige visie op de rol van een professie in de samenleving. Het recht is een van de instituties en praktijken waar een jurist deel van uitmaakt en ook de waarden van andere praktijken zullen het professioneel handelen beïnvloeden. De visie van de preadviseurs vereist een dominantieclaim van het recht die alleen in een extreme *law-and-order*positie verdedigbaar is en die zij overigens zelf ook, met Luban, verwerpen.

Belangrijker nog is dat de preadviseurs het verschijnsel arbeidsdeling nauwelijks recht doen. Misschien dat hun analyse nog op zou gaan voor de rechter, die immers de centrale professional is van het recht. Maar waarom zou deze ook gelden voor de advocaat, en in het bijzonder voor een strafrechtadvocaat?⁵ Een verdachte is immers niet vrijwillig deelnemer aan het proces – waarom zou hij dan gebonden zijn aan de regels van het spel als hij niet wil meespeelen? Waarom zou strategisch handelen verboden moeten zijn zoals Hol en Loth suggereren, terwijl dat overal in de samenleving is toegestaan? Ook voor een civiel advocaat buiten de rechtszaal – en dat is waar advocaten het grootste deel van hun tijd besteden – lijkt me dit moeilijk vol te houden.

Het enige voorbeeld dat ze noemen, illustreert ons meningsverschil treffend. Het betreft Moszkowicz jr. die bij het Bouterse-proces bewust buiten bleef (in de hoop op nietigheid) om te voorkomen dat zijn aanwezigheid kon worden uitgelegd als acceptatie van het proces. Ik denk dat een strafrechtadvocaat die wel in de rechtszaal aanwezig was geweest, en daarmee de belangen van zijn

4 Dit is strikt genomen niet geheel juist. In hun bredere verhaal wordt regelmatig wel een pluralistisch beeld geschetst. Maar dit verandert wanneer wordt geredeneerd van een visie op het recht naar een visie op de juridische professies, vervolgens naar een visie op de juridische rollen, en tenslotte naar een visie op de juridische ethiek. Bij elk van die stappen wordt steeds slechts één waarde en één functie genoemd en wordt het pluralistisch verhaal dus gereduceerd tot een monistisch schema.

5 Voor de preadviseurs geldt mijns inziens ook wat zij zelf over Kronman opmerken, namelijk: 'Andere juridische functies – zoals de advocaat, de bestuurs- of bedrijfsjurist en de rechtswetenschapper – zijn [...] in zekere zin satellieten van het rechterschap' (zie p. 13).

cliënt aantoonbaar had geschaad, in strijd zou hebben gehandeld met zijn beroepsverplichtingen. Primaire taak van de advocaat is immers belangenbehartiging. Als het belang van de cliënt eist dat de advocaat het spel niet meespeelt, dan is dat de juridische en morele plicht van de advocaat. Een andere opvatting zou ook tot een onaanvaardbare uitkomst leiden. Een verdachte die dan zo dom is de hulp van een advocaat in te roepen, zou daardoor in bepaalde omstandigheden zijn eigen belangen ernstig schaden. (Let wel, we hebben het hier over de kans op veroordeling tot vele jaren gevangenisstraf.)

Een bredere visie

Het is een terugkerend thema in mijn kritiek: de preadviseurs nemen het pluralisme in de samenleving wel, maar in het recht zelf niet serieus genoeg. Hoe zou een visie eruitzien die dat wel doet? Daarvoor bieden Hol en Loth mijns inziens met hun verschillende analyseniveaus op zich wel een zeer bruikbare benadering. Om te laten zien hoe zo'n pluralistische (en daardoor zeer complexe!) visie zou kunnen worden geconstrueerd en daarmee tegelijk de beperkingen en verdiensten van hun preadvies helder te krijgen, zal ik tot slot daarvan een korte schets geven. Een goede analyse van de juridische professies zou mijns inziens op zijn minst uit de volgende vier niveaus moeten bestaan.⁶

1. Een analyse van het hedendaagse recht, waarbij bemiddeling een belangrijke functie is en procedurele rechtvaardigheid een belangrijke waarde, maar niet de enige functie en enige waarde. Het recht is bijvoorbeeld ook een efficiënte ordening van de samenleving en een instrument voor politieke doeleinden, en het is ook gericht op (al dan niet controversiële visies op) materiële rechtvaardigheid. Elk van de empirisch constateerbare en normatief wenselijke functies en waarden moet in kaart worden gebracht en in een pluralistische theorie worden erkend. De implicaties hiervan voor rolopvattingen en professionele ethiek zullen ongetwijfeld ook op die niveaus tot veel pluralistischer visies leiden.
2. Vervolgens een analyse van de verschillende beroepsrollen van het recht, waarbij er niet automatisch van wordt uitgegaan dat elk van die rollen primair en direct gericht moet zijn op de centrale waarden van het recht. Arbeidsdeling met sterk afwijkende rolopvattingen voor de verschillende spelers in het recht kan immers ook heel goed tot verwezenlijking van de gewenste waarden leiden. Procedurele rechtvaardigheid kan ook gediend worden door een eenzijdige belangenbehartiging door de advocaat;

6 Dit moet overigens niet worden misverstaan als een deductief proces, maar als een reflectief evenwichtsproces waarbij tussen elk van de vier niveaus heen en weer wordt gegaan om tot een coherent verhaal te komen.

materiële rechtvaardigheid ook door een diepgaande kritiek op het recht door de advocaat of zelfs door politiek protest in de rechtszaal waarbij de legitimiteit van het proces wordt aangevochten. Aan een dergelijke pluralistische visie op de juridische professies (in meervoud) levert dit preadvies van Hol en Loth voor wat betreft de rechter zeker een belangrijke bijdrage.

3. Daarna een analyse van hoe de rollen van de verschillende juridische professionals niet alleen bepaald (behoren te) worden door de institutie van het recht, maar ook door andere instituties en praktijken.⁷ Een advocaat is bijvoorbeeld ook dienstverlener en ondernemer, is ook adviseur voor politieke doelen en belangenbehartiging, is ook behulpzaam bij het zo efficiënt mogelijk laten verlopen van de bedrijfsvoering. Zij is bovendien ook burger en lid van de maatschappij. Elk van die rollen brengt mogelijk nieuwe rolopvattingen en ethische verplichtingen met zich mee, die allemaal in een visie op de juridische professionals aan de orde moeten komen.
4. Ten slotte een analyse van de professionele ethiek van elk van die professies. Ook daar moet het pluralisme tot zijn recht komen. De professionele rol is niet allesbepalend voor de professionele ethiek; algemeen ethische verplichtingen spelen evenzeer een rol. Er lijken me hier twee correcties zinvol op de visie van Hol en Loth. Ten eerste moeten die specifieke rolverplichtingen niet te zwaar wegen⁸ – iets waartoe Hol en Loth wel lijken te neigen. Ze geven weliswaar terecht aan dat de rolmoraal geen uitsluitende werking kan hebben en slechts *prima facie* redenen kan opleveren, maar uit de manier waarop ze conflicten van rolverplichtingen met andere verplichtingen bespreken, blijkt dat de eerste toch wel een heel zware *prima facie* kracht hebben, en dat het echt extreme gevallen moeten zijn die deze kunnen overrulen. Ten tweede kan de professionele moraal ook niet afgeschermd worden van de algemene moraal en van de controverses over die moraal. Ik zie dan ook geen grond om te zeggen, zoals Hol en Loth doen, dat specifieke opvattingen van het goede leven geen rol zouden mogen spelen in de professionele ethiek van de professional. Als een

7 Alleen voor de rechter zal dit weinig toevoegen, omdat zijn rol nu eenmaal wordt geconstitueerd en bepaald door de institutie van het recht. Het zou kunnen zijn dat hun focus op de rechter de verklaring is voor het feit dat de preadviseurs de meervoudige participatie van de andere juridische professionals aan diverse praktijken en instituties onvoldoende recht hebben gedaan.

8 Ik sluit mij hierin aan bij de visie van Luban in zijn *Lawyers and Justice* (Princeton, N.J.: Princeton University Press 1988). Daarmee neem ik tegelijk afstand van mijn eerdere opvattingen over de rolmoraal van ambtenaren (in mijn *Een andere visie op burgerlijke ongehoorzaamheid*, Gouda Quint,⁹ Arnhem 1986) waarin ik deze zowel uitsluitende werking als een heel sterke *prima facie* kracht toekende. Mede dankzij de kritiek van Luban op de juridische rolmoraal ben ik inmiddels ervan overtuigd dat deze analyse (sterk geïnspireerd door Raz) een veel te sterke betekenis aan de rolmoraal toekende.

advocaat zich met hart en ziel wil inzetten voor de zwakkere in de samenleving zou dat dus volgens hun visie geen invloed mogen hebben op zijn professioneel handelen. Dat lijkt mij een overdreven en ook niet gerechtvaardigde neutraliteitsclaim voor de professional.

Ik rond af. Eerder heb ik gezegd dat de taak van een coreferent is om stof voor een kritische discussie aan te dragen. Maar gelukkig is ook mijn roloppvatting over de coreferent pluralistisch. Ook het uitspreken van waardering past daarin. In het Nederlandse taalgebied zijn tot dusverre, afgezien van een aantal sociologische studies, weinig rechtstheoretische analyses van de juridische professies gepubliceerd. Dit preadvies is een, ondanks zijn beperkingen, inspirerende poging om in die lacune te voorzien. Dat het niet waarmaakt wat het beoogt, betekent niet dat het niet een belangrijke bijdrage is aan een bescheidener project. Het biedt één mogelijke, interessante visie op één van de juridische professies: die van de rechter. Deze visie moet mijns inziens nog op verschillende manieren aangevuld en bijgesteld worden, zeker wanneer men een bredere analyse wil van alle juridische professies. Maar als een serieuze aanzet voor een inhoudelijke discussie over de juridische professie verdient het veel waardering.